

SOSYAL POLİTİKA AÇISINDAN ENFORMEL SEKTÖRÜN BİR YANSIMASI: SOKAKTA ÇALIŞAN ÇOCUKLAR

Social Reflections Of Informal Sector: A Perspective From Children Working in the Streets

Yrd. Doç. Dr. Yener ŞİŞMAN

Anadolu Üniversitesi, İ.İ.B.F., Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü, Eskişehir/Türkiye
Arş. Gör. Hilmi ETCİ

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, İ.İ.B.F., Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü,
Muğla/Türkiye

Şişman, Y. ve Etcı, H. (2017). "Sosyal Politika Açısından Enformel Sektörün Bir Yansıması: Sokakta Çalışan Çocuklar", Vol:3, Issue:12; pp:172-191 (ISSN:2149-8598)

ARTICLE INFO

Article History

Makale Geliş Tarihi

Article Arrival Date

13/06/2017

Makale Yayın Kabul Tarihi

The Published Rel. Date

28/07/2017

Anahtar Kelimeler

Çocuk işçi, sokakta çalışan çocuk, enformel istihdam, enformel sektör

Keywords:

Child labour, children working in the streets, informal employment, informal sector

ÖZ

Uluslararası Çalışma Örgütü'nün (ILO) 2017 yılı içinde yaptığı tahmine göre tüm dünyada 168 milyon kadar çocuk, yeterli eğitimden, sağlık hizmetlerinden, temel hak ve özgürlüklerden yoksun bir biçimde çalışma yaşamında bulunmaktadır. Çocuğun çalışması çoğu zaman eğitimden yoksun kalmasına, fiziksel-düşünsel gelişiminin olumsuz yönde etkilenmesine ve sonuçta toplum yönünden onarılması güç birçok olumsuzluğa neden olabilmektedir. Enformel bir çalışma biçimi olarak evlerinin dışında, sokakta çalışan çocukların ise, çalışma koşullarının tehlikeli, zararlı ve risklere açık olması yanı sıra istismara çok daha müsait alanlara kayma ihtimallerinin yüksekliği nedeniyle, en kötü biçimlerdeki çocuk çalışması türlerine dâhil edilmesi yönünde bir eğilim bulunmaktadır.

Sokakta çalışan çocukları her türlü risk ve istismardan kurtarmak, hem toplum kalkınması hem de insan hakları açısından önemlidir. Sorunları çözmenin ilk adımı ise bu çocukları ve sorunlarını bütünüyle tanımaktır. Bu nedenle, sokakta çalışan çocukların var olan durumu, sorunları belirlenmeli ve bunlara yönelik akılcı, uygulanabilir ve sürdürülebilir çözüm önerileri geliştirilerek tartışmaya açılmalıdır. Bu çalışmanın amacı ise, yapılmasının zorunlu olduğuna inandığımız tartışmalara bir katkı sağlamaktır.

ABSTRACT

According to the predictions by ILO in 2017, there are 168 million children throughout the world working in business life without having the necessary training, health care services or their basic freedoms. Working mostly causes children to be deprived of education, has negative influence on their physical-intellectual development and thus leads to a number of negative social results difficult to overcome. Children working in the streets, as an informal form of working, are more likely to work in fields and susceptible to abuse in heavy working conditions, and they are thus likely to be involved in the worst forms of child working conditions.

It is important to protect children working in the streets from all kinds of negligence and abuse not only with respect to social development but also in terms of human rights. The first step in overcoming the problems is to be fully aware of these children and their problems. For this reason, the current conditions of working street children and their problems should be identified, and reasonable and applicable solutions to these problems should be put forward and brought up for discussion. The purpose of this study is to contribute to such indispensable discussions.

1. GİRİŞ

Ekonomik kalkınma yazınına 1970'lerin başından itibaren giren ve başlangıçta, daha çok az gelişmiş ülkelerdeki iş bulamayan kentsel yoksulların hayata tutunma stratejisinin bir parçası olarak görülen enformel sektör, bu yıllarda yaşanan küresel ekonomik kriz ortamında, beraberinde bazı tartışmaları taşısa da, istihdam ve büyümeyi olumlu olarak etkileyen bir

araç olarak değerlendirilmiştir. 1980'lerde ise; enformel sektöre, daha çok kayıtlı ekonomik faaliyetlerle ilişkileri, küresel rekabet ve ihracata dönük gelişme politikaları çerçevesinde yer verilmiş, bir taraftan ihracat açısından zorunlu görülüp, en azından devlet tarafından göz yumulması gerektiği ifade edilirken, diğer taraftan modern sanayi için haksız rekabet oluşturması ve çalışma koşullarının elverişsizliği nedeniyle kıyasıya eleştirilmiştir. Zamanla azalıp yok olacağı beklenen enformel sektörle ilgili görüşler 1990'lı yıllara gelindiğinde yaygınlaşan ekonomik kriz ve yeni liberal ekonomi politikaları eşliğinde yeniden değişmiş, birçok kişi tarafından küçültülmesi ve yok edilmesi gereken değil, tersine desteklenmesi ve genişlemesi gereken bir faaliyet alanı olarak görülmeye başlanmıştır (Özşuca ve Toksöz, 2003:1-2).

Ancak yapılan bütün tartışmalara ve aradan geçen onca zamana karşın “enformel sektör”, “enformel istihdam” gibi içeriğinde “enformel” geçen kavramların genel kabul görmüş, net bir tanımı yapılmamış/yapılamamıştır. Bununla birlikte, bu kavramların –mevzuat ya da uygulamalar nedeniyle– yasal düzenlemelerin kapsamı dışında kalan, çok çeşitli ekonomik faaliyetleri ve bu faaliyetleri gerçekleştiren çalışanları kapsadığı bilinmektedir (Erdut, 2007: 54). Bu faaliyetler, hukuken statüsü tanınmamış olan ya da hukuken statüsü tanınmış olsa da kurallara uygun işlemeyerek kuraldışı konuma düşen ve böylece kurumsallaşamayan bir yapı içindeki üretim ve çalışma ilişkileri alanını içerir (Şişman, 1999: 29).

Enformel sektörde çalışanları ise kendi hesabına çalışanlar ve ücretli çalışanlar şeklinde iki temel gruba ayırmak ve kendi içinde ev ekonomisi faaliyetleri, küçük üreticilik, seyyar satıcılık, enformel çıraklık gibi alt kategorilerde incelemek mümkündür (Şişman, 1999: 48-57). Atölye tipi küçük işletmelerde, küçük aile işletmelerinde, ev tipi üretimde çalışan çocuklar ile sokakta satıcılık yapan, farklı işleri yürüten ve bağımsız çalışan çocuklar, enformel sektör kapsamında değerlendirilirler. Çalışan çocukların büyük çoğunluğu da (% 80-90) enformel alanda yer alır (Derrien, 1994: 28). Esasen günümüzde dünyanın özellikle az gelişmiş ve gelişmekte olan pek çok bölgesinde, hem bağımsız çalışma, hem de ücretli çalışma alanında ortaya çıkan yeni istihdamın çoğu “düzgün işler” yerine “enformel” niteliktedir (Erdut, 2007: 74).

Enformel alandaki ekonomik birimler, devletin yeterince denetleyemediği ve girişin nispeten kolay olduğu rekabetçi piyasalarda faaliyet gösterirler. Emek yoğun ve genellikle kendi yaptıkları işler için geliştirilmemiş, sonradan bu işe uyarlanmış teknolojiler kullanırlar. Küçük bir yatırım gerektiren, toplam üretime çok da katkı sağlamayan faaliyetlerde bulunurlar. Ayrıca enformel ekonomik birimlerin nitelikli işgücüne fazla bir gereksinimi bulunmamaktadır. Temel amaçları ilgili kişilere istihdam ve geçimlik gelir sağlamaktır (Şişman, 1999: 33).

Sayılan nedenler, çocuk emeğinin enformel sektöre kolayca dâhil olabilmesine olanak sağlar. Bu anlamda, küreselleşmeyle birlikte artan rekabet, derinleşen yoksulluk gibi nedenlerin yanı sıra bizatihi enformel sektörün kendisi, çocuk istihdamını yaygınlaştıran bir etken olarak ortaya çıkar (Sapançalı, 2002: 20-23). Eş değişle enformel sektörün, sokakta ya da değil, çalışan tüm çocuklar için bir çalışma ortamı sağlarken, giriş kolaylığı ve benzeri yapısal özellikleri ile de farklı çocuk emeği kategorilerinin yaygınlaşmasına neden olduğu söylenilebilir.

Oysa enformel sektör bireylerin düşük gelirlerle, kötü koşullar altında, güvencesiz bir şekilde çalışmasına neden olmakta, devlet vergiler yoluyla sağlayacağı sağlıklı finansman kaynaklarından yoksun kalırken, kamu açıkları hızla büyümekte, sosyal güvenlik sistemi gerekli mali kaynaklarını büyük ölçüde yitirmektedir (Özkul ve Kanyılmaz, 2012: 27; Şişman, 1999: 1).

Bu yapıdan en çok ve en olumsuz etkilenenler ise ücretsiz aile işçisi veya düşük gelirli konumlarıyla kadın, çocuk gibi toplumun dezavantajlı gruplarıdır (Toksöz ve Özşuca, 2002;

Özşuca ve Toksöz, 2003: 12; İpek, 2014: 163; Çelik ve Yüce Tar, 2016: 61). Ama özellikle de çocuklar, emeğin en savunmasız ve dirençsiz hallerini oluşturmaktadır (Şen ve Kahraman, 2012: 168).

Konu ile ilgili pek çok ulusal ve uluslararası kuruluşun raporlarında, “acil çözüm üretilmesi gerekir” ibaresi ile yer alan ve dünyanın en önemli sorunlarından birisi olarak gösterilen çalışan çocuklar olgusu her yeni gün, toplumsal ve ekonomik yaşamda farklı biçimlerde ortaya çıkmaktadır (Şen ve Kahraman, 2012: 167). Bunu Latin Amerika’da tuğla fabrikasında çalıştırılan ya da Asya’da halı dokuma işinde çalışıp kalıcı deformasyonlar nedeniyle acı çeken çocuklarda ve nihayet Afrika’da günde 12 saat tehlikeli işleri yapmaya zorlanan çocukların yüzlerinde görmek, güncel görsel medyadan da algılayabilmek mümkündür. Sokakta çalışan çocukları ise seyyar satıcılık, bahşişçilik, atık madde toplama, ayakkabı boyacılığı, kuryelik vb. yanı sıra para kazanabilmek için mezarlıklarda su taşımak gibi akla gelmesi güç birçok başka iş yaparken görebilirsiniz (UNICEF, 1997: 41; ILO, 2001: 11). Sadece az gelişmiş veya gelişmekte olan ülkelerde değil, gelişmiş ülkelerin birçoğunda da sanayide, tarımsal alanda veya sokaklarda çalışan çocuklarla karşılaşabilmektedir (ILO, 2001: 1-2). Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde ise çalışan çocuk oranının daha da yüksek olduğu tahmin edilebilir (Tartanoğlu, 2010: 148).

Çocuk emeğinin özellikle rahatsızlık veren üç yönü vardır. Birincisi, önemli sayıda çocuk henüz çok erken yaşlarda fiziksel ve düşünsel gelişim süreçlerini tamamlamadan işe başlamaktadır. İkincisi, çocuklar çok uzun saatlerle çalıştırılmakta, yeterli besin, sağlık hizmeti ve eğitim imkânlarından yararlanamamakta ve bu güç çalışma koşullarına rağmen çoğunlukla çok düşük gelirler elde etmektedir. Son olarak, birçok çocuk ev hizmetinde çalışanlar, sokakta çalışanlar gibi sömürü ve istismara son derece açık bir istihdam ilişkisi içinde veya tehlikeli ve zararlı işlerde çalışmaktadır (Ocakçı, 2001: 125).

Sokakta çalışma ilk bakışta tehlikeli ve zararlı değilmiş gibi görünebilir. Ancak, derinlemesine araştırıldığında, haftada 7 gün 14 saate varan çalışma süreleri; sokakta yetersiz ve dengesiz beslenme; zabıta, güvenlik güçleri, müşteri ve büyük yaş gruplarındaki diğer sokak satıcılarının uyguladığı fiziksel şiddet; cinsel taciz; eğitim sisteminden kopuşun hızlanması; sokakta çalışmaktan sokakta yaşamaya geçişin kolaylaşması; suça eğilimli hale gelme; madde bağımlılığı olasılığı ve benzeri koşullar sokakta çalışmanın ne derece tehlikeli ve zararlı olduğunu gösterecektir (Polat, 2008: 156; Güngör, 2008: 28-29; Kızmaz ve Bilgin, 2010: 273-280). Bu çalışmanın amacı da sokakta çalışan çocukların var olan durumu ve sorunlarını belirleyerek çözüm önerilerini tartışmaya açmaktır.

2. TANIM

“Çocuk” sözcüğü; biyolojik, psikolojik, siyasal, sosyal, hukuksal ve diğer alanlardaki yaklaşım farklılıkları dolayısıyla farklı tanımlanabilmekte, çocuklukla, yetişkinlik arasındaki ayrımın net olarak yapılmadığı/yapılamadığı görülmektedir. Öte yandan ekonomik faaliyetlerde yer alan çocuklara ilişkin ulusal ve uluslararası birçok metinde “çocuk işçi”, “çalışan çocuk”, “çocuk emeği” gibi farklı kavramlar kullanılmaktadır. Bu nedenle, öncelikle konu açısından tanımı sınırlandırmamız ve kimlerin çocuk sayılacağını belirlememiz, ardından da “ekonomik faaliyetlerde yer alan çocuklara” ve elbette bu çerçevede sokakta çalışan çocuklara ilişkin bir kavram tercihinde bulunmamız gerekecektir ki çalışmamızın daha sonraki bölümlerinde bu sözcükler ile neyin anlatılmak istenildiği doğru bir şekilde anlaşılabilir.

Çocuk kavramı temel olarak insan yaşamında; fiziksel, eğitsel, duygusal, sosyal ve ahlaki gelişim süreçlerinin henüz tamamlanmadığı, bu nedenle de özel olarak korunmaya muhtaç olunan bir yaşam evresini, kız veya erkek, engelli veya değil gibi hiçbir ayrım gözetmeksizin biyolojik anlamda ifade eder (Altan, 2006: 247). Ancak çocukluk, gençlik, ergenlik, yaşlılık gibi insan yaşamın doğal evrelerini birbirinden kesin çizgilerle ayırabilmek hemen hemen olanaksızdır. Ayrıca bu dönemleri ifade eden tüm sözcükler görelidir. Toplumdan topluma ve

hatta aynı toplum içinde kişiden kişiye ya da zamana bağlı olarak değişebilir. Cinsiyet, iklim, ortalama yaşam uzunluğu gibi olgular çocuk tanımında farklılıklara yol açabilir (Altan, 2006: 243). Yapılan antropolojik çalışmalar da çocuk olgusunun kültürel çeşitliliğini ve göreceliliğini ortaya koymaktadır (Türk-İş ÇÇB, 1994: 15). Ulusal ve uluslararası hukuki metinlerde ise “her zaman ve her yerde geçerli” bir yaş sınırı söz konusu olmasa da pratik, somut ve evrensel bir gösterge olarak “biyolojik yaş” ölçütünden yaygın bir biçimde yararlanıldığı ve çocuk tanımının bu yaş ölçütünden hareketle yapıldığı görülür.

Birleşmiş Milletler 'in 20 Kasım 1989 tarihinde kabul ettiği, Türkiye'nin de 1994 yılında onayladığı Çocuk Haklarına Dair Sözleşme'nin 1.maddesinde; kanunlar çerçevesinde daha erken yaşta reşit olma durumu hariç 18 yaşını bitirmemiş her insan çocuk olarak tanımlanmıştır. ILO'nun 1999 yılında kabul ettiği Türkiye'nin 2001 yılında onayladığı 182 sayılı Kötü Şartlardaki Çocuk İşçiliğinin Yasaklanması ve Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Acil Önlemler Sözleşmesi'nin 2. maddesi ile Birleşmiş Milletler Çocuk Fonu'nun da (UNICEF) aynı şekilde bir tanım yaptıkları görülür. Ülkemizde de Çocuk Koruma Kanunu'nun 3. maddesi ile Türk Ceza Kanunu'nun 6. maddesindeki “çocuk” tanımları yukarıda sıralanan uluslararası örgütlerin tanımları ile aynı içeriktedir. Bu anlamda çocuk kavramının; özellikle son dönemde kabul edilmiş ulusal, uluslararası ilke ve kurallara göre, 18 yaşın tamamlanmasına dek süregelen dönemi ifade ettiği söylenilebilir. Çalışmamızda da çocuk kavramı bu anlamda kullanılacaktır.

Konumuz ile ilgili yapılması gerekli ayrımlardan bir diğeri ise “çocuk işçi” ve “çalışan çocuk” ayrımıdır. Çocuk işçi kavramı; işçi kavramından hareketle hukuki bir içerikle tanımlanabilir. 4857 sayılı İş Kanunumuz ile Çocuk ve Genç İşçilerin Çalıştırılma Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelik 14 yaşını bitirmiş, 15 yaşını doldurmamış ve ilköğretimini tamamlamış kişiye “çocuk işçi” demek ve daha küçük yaşlardaki çocukların işçi statüsü altında çalışma yaşamında bulunmalarını yasaklamaktadır. Ancak örneğin 14 yaşında bulunmasına, bu anlamda yasak olmasına karşın, iş sözleşmesine dayanarak çalışan bir çocuğa da hem “çocuk” olduğu hem de “işçi” statüsünde çalıştığı için “çocuk işçi” denilebilir. Bu durum bizce hukuki anlamdaki “çocuk işçi” tanımını sorunlu kılmaktadır.

Diğer yandan, başta ILO ve TÜİK'in resmi çevirileri olmak üzere birçok akademik sözlük ise “çocuk işçi” kavramını hukuki değerlendirmelerden bağımsız bir biçimde “child labour” kavramının karşılığı olarak kullanmaktadır (Uluslararası Göç Örgütü, 2009: 8; TC Avrupa Birliği Genel Sekreterliği, 2009: 52).

ILO sözleşmelerinde, web sayfasında ve yayınlarında genel olarak “child labour” kavramını kullanırken, sözleşmelerin Türkçe resmi çevirilerinde, ILO'nun Türkçe web sayfası ve yayınlarında kavramın “çocuk işçiliği” olarak tercüme edildiği görülür. Ancak ILO, çocuklar tarafından yapılan tüm işlerin “çocuk işçiliği” olarak kategorize edilmemesi gerektiğini belirterek “çocuğu sömürücü nitelikte olan ve olmayan” işler şeklinde ikili bir ayrım yapmaktadır. “En kötü biçimlerdeki çocuk çalışmasını” ortadan kaldırmak doğrultusunda dünya kamuoyunu harekete geçirmek için pratik bir araç olarak ortaya çıkan bu ayrım çerçevesinde “çocuk işçiliği”, çocukları çocukluklarını yaşamaktan yoksun bırakan, potansiyellerini ve saygınlıklarını eksiltken, fiziksel ve zihinsel gelişimleri açısından zararlı (sömürücü nitelikte) işler olarak tanımlanır (Aslantepe, 2007: 48; ilo.org). Eş deyişle, işvereni olsun veya olmasın, sokakta ya da değil, “sömürücü işlerde” çalışan tüm çocuklar “çocuk işçi” olarak nitelendirilebilir.

ILO'ya göre, çocukların sağlık ve kişisel gelişimlerine zarar vermeyen, okula devam ve başarılarını engellemeyen çalışmaları “çocuk çalışması” (child work) olarak ele alınmalı ve bu işlere çocukların katılımı olumlu değerlendirilmelidir. Örneğin evde aileye yardım etme, aile işletmesindeki işlere katkı sağlama, okul dışı zamanlarda cep harçlığı kazanmak amacıyla çalışma gibi etkinlikler bir yanıyla çocukların gelişimine ve aile refahına katkıda bulunurken,

diğer yanıyla beceri ve deneyim kazandırarak çocukları topluma üretken bireyler olarak yetişkinliğe hazırlamaktadır (Aslantepe, 2007: 48; Aykaç, 2015: 340; ilo.org).

Hangi “çalışma” biçimlerinin “çocuk işçiliği” sayılacağı çocuğun yaşına, yapılan işin türüne ve aldığı zamana, gerçekleştiği koşullara ve ülkelerin bu alanda gözettikleri hedeflere bağlıdır. Dolayısıyla hem ülkeden ülkeye hem de belirli bir ülkede sektörden sektöre farklılık gösterebilir (ilo.org). Ancak yararlı olabilir işler ile hoş görülemeyecek (sömürücü) işler arasında ILO'nun yaklaşımını temel alarak bir ayırım gözetsek de, çalışan çocukların büyük bölümünün bu iki uç arasındaki gri bölgeye düştüğü belirtilmelidir (UNICEF, 1997: 24).

TÜİK ise 1994, 1999, 2006 ve 2012 yıllarında yaptığı çalışan çocuk araştırmalarında “child labour” kavramına atıf yapıldığında kavramı, “çocuk işçiliği” olarak tercüme etmekle birlikte; ekonomik faaliyetlerde bulunan çocuklar için “çalışan çocuklar” kavramını kullanmayı tercih etmektedir. TÜİK'in yukarıda sözünü ettiğimiz çalışmalarında “ekonomik faaliyetlerde bulunan çocuklar”; bir işyerinde ücret karşılığı çalışanlar yanı sıra elde edeceği kâr için kendi adına faaliyet sürdüren veya ücretsiz olarak hanehalkı fertlerinden birine ait olan bir işyerinde, tarlada çalışan çocukların bütünü olarak tanımlanmaktadır. Ailesine ev işlerinde (çamaşır yıkama, küçük kardeşlerine veya hanede bulunan hasta fertlere bakma, yemek pişirme, evin içini ve dışını temizleme, çarşıya alışverişe gitme, hanede bulunan eşyaları onarma vb.) yardımcı olan çocuklar ise “ev işlerinde faaliyette bulunanlar” olarak nitelenerek “çalışan çocuk” kavramına dâhil edilmemiş dolayısıyla “çocuk istihdamı” kapsamı dışında değerlendirilmiştir (TÜİK, 2012).

Çalışmamızın temel konusu da ekonomik işlerde çalışan çocuklardır. Bu nedenle TÜİK'in yaklaşımı benimsenerek; ücret karşılığı veya bağımsız çalışanlar yanı sıra ücretsiz aile işçisi durumundaki tüm çocuklar için “çalışan çocuk” kavramı tercih edilerek kullanılacaktır.

Sokakta çalışan çocuklar (children working in the streets) ise iki grup altında sınıflandırılabilir. İlk gruptaki çocuklar günün belirli bir bölümünde, gelir elde etmek amacıyla; sokakta, ulaşım araçlarında, parklarda, panayırılarda kısacası ev dışında çalışan, sonrasında evlerine, ailelerinin yanına dönen çocuklardır. Eş deyişle sokaklarda çalışsalar da ailelerinin bakımı ve gözetimi altında bulunan çocuklardır. İkinci gruptaki çocuklar ise hem sokaklarda çalışmakta hem sokaklarda yaşamaktadır (Akşit vd., 2001: x) Bu çocuklar birinci gruptakilerden ayrılması gerekliliği hissedildiğinde “sokak çocuğu” veya “sokakların çocuğu” şeklinde adlandırılabilir (UNICEF, 1997: 41).

3. ÇALIŞAN ÇOCUKLARA İLİŞKİN SAYISAL VERİLER

Günümüzde çalışan çocuk sayısını kesin olarak tespit etmek mümkün olmasa da, ILO dünyada 168 milyon kadar çocuğun, yeterli eğitimden, sağlık hizmetlerinden ve temel özgürlüklerden yoksun biçimde çalışma yaşamının içinde bulunduğunu ifade etmektedir. Bu rakamın 2000 yılında 245 milyon, 2004 yılında 222 milyon ve 2008 yılında 215 milyon olduğu hatırlanacak olursa bir düşüş eğilimi gözlenir (ILO, 2013: 3).

Ancak ILO'nun bu verilerini kıyaslayabileceğimiz bir başka çalışma bulunmadığı için mevcut rakamlara ihtiyatlı yaklaşılmalıdır. Zira tüm dünyada çocukların çalışmasının temel nedeni durumunda bulunan yoksulluk artar ve kronikleşirken, gelişmekte olan ülkelerde nüfus artış hızı yavaşlamamışken çalışan çocuk sayısında bir azalmanın nasıl gerçekleştiği konusu tartışmalıdır (Gün, 2010: 73-74; Derrien, 1994: 10-11). UNICEF'de bir okula kaydı olmayan ya da kaydı olmasına rağmen okula devam etmeyen çocukların şu ya da bu biçimde çalıştıkları varsayılırsa çalışan çocuk sayısının çok daha fazla çıkacağını ifade etmektedir (UNICEF, 1997: 26).

Türkiye'de de çalışan çocukların kesin sayısı bilinmemektedir. Bu durumun nedenleri ise, bu konuda yapılan araştırmaların azlığı, resmi istatistiklerde yasal düzenlemelere aykırı bir biçimde çalışan çocukların, ücretsiz aile işçisi olarak çalışan çocukların, sokakta çalışanların

ve geçici, mevsimlik çalışanların doğru olarak yansıtılabilmelerinin güçlüğü gibi başlıklar altında irdelenebilir (Tor, 2010: 25). Ayrıca özellikle son dönemde Suriye'deki iç savaştan kaçarak Türkiye'ye sığınan ve resmi ağızlardan yaklaşık 3 milyonu aştığı ifade edilen sığınmacılar sonrasında sokaklarda çalışan çocuk sayısında büyük kentler ve Güneydoğu illerimizde gözle görülebilir büyük bir artış olduğu genel kabul görmektedir.

Türkiye'de çalışan çocuklara ilişkin en önemli veri kaynağı Türkiye İstatistik Kurumu'nun (TÜİK) araştırmalarıdır. TÜİK 1994 yılından itibaren dört adet çalışan çocuklar anketi gerçekleştirmiştir. Bu araştırmaların sonuçlarına göre çocuk istihdamında 1994 yılından itibaren belirgin bir azalma gözlenmektedir. Azalmanın nedenlerinden birisi 1997 yılından itibaren 5 yıllık zorunlu eğitimin yerini 8 yıllık zorunlu eğitim alması iken bir diğeri ILO-IPEC programı çerçevesinde gerçekleştirilen etkinliklerdir. Ancak bu azalmanın cinsiyet ve kır-kent temelinde farklılıklar gösterdiği belirtilmektedir (Lordoğlu ve Etiler, 2014: 117). Diğer yandan 2006 yılı sonrasında çalışan çocuk sayısının azaltılması hususunda önemli bir gelişme sağlanamadığı gözlenmektedir.

Tablo 1: Yaş grubu, cinsiyet ve işteki duruma göre ekonomik faaliyetlerde çalışan çocuklar, 2006, 2012

Göstergeler	2006	2012
Kurumsal olmayan sivil nüfus (kişi x 1000)	68.373	73.950
0-5 yaş arası nüfus (kişi x 1000)	7.519	7.482
6-14 yaş arası nüfus (kişi x 1000)	11.378	11.383
6-17 yaş arası nüfus (kişi x 1000)	15.025	15.247
İstihdam (6-14 yaş arası) (kişi x 1000)	285	292
İstihdam oranı (6-14 yaş arası) (yüzde)	%2.5	%2.6
İstihdam (6-17 yaş arası) (kişi x 1000)	890	893
İstihdam oranı (6-17 yaş arası) (yüzde)	%5.9	%5.9
İstihdam oranı (kent) (yüzde)	%4.8	%3.9
İstihdam oranı (kır) (yüzde)	%8.2	%9.6
İstihdam oranı (erkek) (yüzde)	%7.8	%7.9
İstihdam oranı (kadın) (yüzde)	%3.9	%3.7
Ücretli istihdam (6-17 yaş arası) (kişi x 1000)	505	470
Kendi hesabına, işveren (6-17 yaş arası) (kişi x 1000)	24	10
Ücretsiz aile işçisi (6-17 yaş arası) (kişi x 1000)	362	413

Kaynak: TÜİK, 2012 (Çalışan Çocuklar)

Tablo 1'den görülebileceği gibi, Türkiye genelinde 6-17 yaş grubundaki çocuk sayısı, 2012 yılı uygulanan Çocuk İşgücü Araştırması sonuçlarına göre 15 milyon 247 bin kişidir. Bu yaş grubundaki çocukların %5,9'u ekonomik faaliyetlerde bulunmaktadır. Türkiye genelinde 6-17 yaş grubunda istihdam edilen çocukların %44,8'i kentsel, %55,2'si kırsal yerlerde yaşamakta olup, %68,8'i erkek ve %31,2'si ise kız çocuklarıdır. Çalışan çocukların %44,7'si (399 bin kişi) tarım, %24,3'ü (217 bin kişi) sanayi ve %31'i (277 bin kişi) hizmet sektöründe yer almaktadır. İşteki durumlarına göre; çalışan çocukların %52,6'sı (470 bin kişi) ücretli veya yevmiyeli, %46,2'si (413 bin kişi) ise ücretsiz aile işçisidir. %1,1'i ise (10 bin kişi) kendi hesabına çalışmaktadır (tuik.gov.tr). Kendi hesabına çalışan bu çocukların önemli bir bölümünün sokakta çalıştığı düşünülebilir. Ayrıca sokakta çalışan çocukların resmi istatistiklere yansımaları açısından sıkıntılar olduğu ve bu nedenle sayısının çok daha yüksek olduğu tahmin edilebilir.

Çalışan çocukların %49,8'i bir okula devam ederken, %50,2'si okula devam etmemektedir. Yaş grupları itibarıyla, 6-14 yaş grubundaki çalışan çocukların %81,8'i, 15-17 yaş grubundaki çalışan çocukların ise %34,3'ü bir okula devam etmektedir (Tüik, 2012).

En kötü biçimlerdeki çocuk çalışmasına ilişkin olarak ise ülkemizde kullanılabilir hiçbir veri yoktur (UNICEF, 2012: 39).

4. ÇOCUKLARIN ÇALIŞMA / ÇALIŞTIRILMA NEDENLERİ

Çocuklar çok değişik nedenlerle ve farklı biçimlerde çalışma yaşamı içinde yer alabilmektedir. Ancak sokakta ya da değil ekonomik faaliyetlerde çalışan tüm çocukların benzer nedenlerle çalışma yaşamında yer aldığı düşünülmektedir.

Diğer yandan çalışma kararının çocukların verdiği bir karar olmaktan ziyade yetişkinlere ait bir karar olduğu açıktır (Çelik, 2005: 51). Bu anlamda çocukların çalışma yaşamında yer alışı, eş deyişle çalıştırılma nedenlerinden söz etmek mümkündür ve bu nedenler; yoksulluk, eğitim sistemimizdeki yapısal sorunlar ve kültürel nedenler olmak üzere üç ana başlık altında toplanarak ele alınabilir. Bu nedenlerin üçü de bilindiği gibi yapısaldir ve bugünden yarına çözümlenmesi beklenemez (Tartanoğlu, 2010: 144).

4.1. Yoksulluk

Genel bir yaklaşımla yoksulluk, asgari yaşam standardına ulaşamama ve temel gereksinimleri karşılayamama durumudur. Yoksulluk; bozuk gelir dağılımı, işsizlik, kaynakların verimli kullanılamaması, hızlı nüfus artışı, göç, enformel sektör gibi başka birçok soruna bağlı olarak ortaya çıkmakta (Tor, 2010: 32) ve bu yükü çoğunlukla çocuklar, kadınlar devralmaktadır (Günöz, 2007: 7).

Çoğu zaman çocukları çalışma yaşamına ailelerinin yoksulluğu sürükler ve çocukların çalışmasıyla sağlanan ek gelir ailenin bütünüyle aç kalmasıyla ucu ucuna geçinmesi arasındaki farkı belirleyebilir (UNICEF, 1997: 27). Bu nedenle aileler eğitimin uzun dönemli ve kesin de olmayan getirisi yerine çocuğun çalışmasını tercih eder. Bir başka deyişle yoksulluk devam ettiği, ailelerin zorunlu ihtiyaçları karşılanmadığı sürece çocuğun çalışması kaçınılmazdır (Keyder ve Üstündağ, 2006: 29). TÜİK'in çalışmalarında da çocukların ağırlıklı olarak hane halkı gelirine katkıda bulunmak amacıyla çalıştıkları görülmektedir.

Sokakta çalışan çocukların da çok önemli bir bölümünün yoksulluk nedeniyle çalışma yaşamında yer aldığı söylenebilir (Şişman, 2004: 37). Gün (2010: 65-66); benzer bir biçimde sorunun temelinde yoksulluğun bulunduğunu kabul etmekte, çocuğun sokakta çalıştırılmasının hane üyeleri açısından geçici bir çözüm, gündelik direnişin bir parçası görülmesine karşın giderek yapısal bir özellik kazandığını belirtmektedir. Sokakta çalışan çocuklarla ilgili bir çalışmada Şişman (2004), sokakta çalışan çocukların annelerinin genel olarak (%92,4) çalışmadığını, babalar arasında çalışmayanların oranının ise %16,7 olduğunu belirtmektedir. Aynı çalışmada sokakta çalışan çocukların babalarının genel olarak (%47,4) inşaat işçisi, seyyar satıcı, boyacı, düğünlerde müzisyen, hamal veya çaycı gibi geçimlik gelir elde edilen, devamlılığı olmayan enformel faaliyetler içinde buldukları ifade edilmektedir. Sokakta çalışan çocukların annelerinin genel olarak çalışmaması, babalarının ise ya işsiz olması ya da düşük gelir elde edilen faaliyetler içinde bulunması ailelerin yoksulluğunu ve bu yoksulluğu çocukların devraldığını doğrulamaktadır (Şişman, 2004: 51-52).

Ancak unutulmaması gerekir ki; yoksulluk olgusu görecelidir ve "kime göre yoksul?" sorusunun cevabı çoğu zaman belirsizdir. Diğer yandan, yoksulluğun her durumda ve mutlaka çocuk çalışmasına yol açacağı söylenilemez (Şişman, 2004: 4; Rende ve Erkin, 2005: 42). Kimi durumda yoksul ailelerin çocuklarını çalıştırmadığı görülürken kimi durumda yoksul olmayan aileler çocuklarını çalıştırabilmektedir. Bu anlamda sokakta çalışan çocukların yoksulluk derecesi açısından aynı durumda olmadığı, bir başka deyişle heterojen olduğu söylenmelidir.

4.2. Eğitim Sistemimizdeki Yapısal Sorunlar

Eğitim sistemimizdeki yapısal sorunlar doğrudan doğruya çocuk çalışmasının önemli bir nedeni iken, eğitimsizlik yoksul olma riskini arttırarak dolaylı bir biçimde yine çocuk çalışmasına yol açabilmektedir (Tor, 2010: 32).

Ülkemizde eğitim sisteminin nitelikli işgücü yetiştirmedeki yetersizliği ve eğitilmiş insana dayalı iş sahalarının sınırlılığı, insanların eğitime olan güvenlerini sarsmaktadır (Günöz, 2007: 14). Resmi rakamlar göstermektedir ki, eğitilmiş insanlar arasındaki işsizlik oranı, okuma yazma bilmeyenlere ya da ilkokul mezunlarına göre daha yüksektir (tuik.gov.tr) ve eğitimin maliyeti, eğitilmiş umulan yarara göre daha hızlı bir artış göstermektedir. Bu durumda aileler, çocuğun bir beceri edinmesi ve elde edilecek gelirle aileyi desteklemesi şeklindeki bir alternatifi, çocukları okula göndermekten daha çok tercih edebilmektedir (ILO, 2001: 24; Kahramanoğlu, 1994: 56; Grant, 1990: 47-48). Çocukların meslek edinip gelecekte iş bulma şansını arttırmak içinde, onları mobilyacılık ve oto tamirciliği gibi meslek dallarına çırak olarak vermektedir (Karaman ve Özçalık, 2007: 33). Elbette aile açısından çocuğun çırak statüsünde bir işe yerleştirilmesi mümkün olmuyorsa –ki bu tür bir çıraklık işi için, çıraklığın popülerliğini koruduğu son yıllara kadar, ailenin kente görece eski bir zamanda göç etmiş ve kentte akrabalık ve hemşerilik gibi ilişkiler kurabilmiş olması gerekmekte idi– çocuğun ve ailesinin kente tutunabilmesi açısından sokakta çalışma çoğu kez tek seçenek olacaktır. Diğer yandan aile de kimi zaman hem okula devam edebileceği hem de gelir elde edebileceği düşüncesiyle çocuğu çıraklık yerine sokakta çalışmaya yönlendirebilmektedir (Gün, 2010: 66,122).

Emek piyasasında eğitilmiş kişiler ile eğitimsizler arasında ücret farklılıklarının bulunmaması ya da az bulunması gibi nedenler de eğitimin cazibesini azaltabilmektedir (Baştaymaz, 1998: 63). Erder ve Lordoğlu 'da (1993) çocukların çalışma yaşamına girişinin tek nedeninin "yoksulluk" olmadığını belirtmekte; eğitim sisteminin ancak son aşamada hüner kazandırması, formel eğitim sisteminin iş piyasasının isteklerine uygun olmayışı, okumuş gençler arasındaki işsizliğin yada yaşam düzeyindeki düşüklüğün algılanması, eğitim kurumlarının çocuklar tarafından "sevimsiz" bulunması gibi birçok etkenin varlığının önemli olduğuna işaret etmektedir (Erder ve Lordoğlu, 1993: 102).

Bazı durumlarda ise aileler çocuklarını okutmak istese de, yoksulluk nedeniyle kısıtlı olan bütçeleri üzerinden "gerçek avantajlarla" "gerçek maliyetleri" karşılaştırarak, çocuğu okul yerine çalışmaya yönlendirebilmektedir (Keyder ve Üstündağ, 2006: 27; Grant, 1990: 51). Bu anlamda doğrudan ya da dolaylı eğitim masraflarının yüksekliği ya da en azından varlığı nedeniyle çocuğun okula gönderilmediğini veya çocuğun bir yandan eğitimine devam ederken diğer yandan ailenin ihtiyaçlarını ve bazen kendi eğitim giderlerini karşılamak amacıyla çalışmak zorunda bırakıldığını söyleyebiliriz (Grant, 1990: 51). Yani, yoksulluk ve eğitim sistemindeki aksaklıklar birbirini uyararak bir döngüye dönüşüp, kronikleşebilmektedir. Oysa temel haklardan biri ve sosyal devletin görevlerinden olan eğitim, parasız (ücretsiz) sağlanmalı, çocuk ve ebeveynlerine en azından temel eğitim aşamasında herhangi bir mali yük getirilmemelidir. Ancak okulların çeşitli adlarla talep ettiği paralar ve aileler tarafından gönüllü olarak yapılmış gibi gösterilmesine karşın zorunlu olarak aileye ödetilen ücretler veya pahalı okul uniformaları alma zorunluluğu gibi dolaylı masraflar, azalmış olsa da varlığını korumakta, eğitim sistemimizde belirli bir paraya ihtiyaç duyulduğunu göstermektedir. Bu paranın kazanılması ya da paranın bir miktarı için katkı yapma ihtiyacı ise çocuğun eğitim sisteminin dışına itilmesine neden olmaktadır. Şöyle ki, başlangıçta okula devam eden ve bir yandan da çalışmaya başlayan çocuk, çalışması nedeniyle bazı günler okula devam edememekte, buna bağlı olarak derslerinden geri kalmakta, zamansızlık nedeniyle ödevlerini yapamamakta, nihayetinde de başarısız olmaktadır. Sonuçta ailenin de gelir katkısına ihtiyacı varsa okulunu bırakarak tam zamanlı olarak çalışmaya başlamaktadır (Şişman, 2004: 37-38; İlik ve Türkmen, 1994: 21).

Ailedeki yetişkin bireylerin ise yeterli bir eğitim almamış olması, bilgi ve becerilerinin yetersizliği, iş bulamamaları ya da vasıfsız işçi olarak düşük ücretle çalışmalarına yol açmaktadır. Bu durum, ailenin yoksulluğuna, dolayısıyla çocuğun eğitim masraflarının karşılanamamasına neden olmaktadır (Tor, 2010: 32-33). Ayrıca eğitimsiz ebeveynler,

çocukları açısından eğitiminin önemini anlayamayabilir ve sonuçta çocuklarının okumasına izin vermeyebilir. Bu nedenle de ebeveynlerin çocukların eğitimi konusunda bilinçlendirilmeleri önemlidir (Serter, 1997: 10; Bulut, 1997: 57).

4.3. Kültürel Nedenler

Kırsal kültürde çocuk, yetişkin rolünü çok erken yaşlarda üstlenmektedir. Kız çocukları, anne tarlada olduğu için ev işlerini ve kardeşlerinin bakımını üstlenirken, erkek çocuklar hayvanların otlatılması, tarlada yetişkinlere yardım gibi işleri yapmaktadırlar (Şişman, 2004: 5; Bulut, 1997: 58). Bu durum kültürel açıdan normal karşılanmakta, bazen de gerekli görülmektedir (Tor, 2010: 33). Göç sonrasında kentsel alanda da yaşatılan bu kültür açısından, çocuğun evde veya tarlada ücretsiz aile işçisi olarak çalıştırılmasıyla, gelir elde edebileceği herhangi bir işte çalıştırılması arasında herhangi bir fark yoktur (Şişman, 2004: 5; Bulut, 1997: 58). Bu anlamda sokakta çalışma kırsal "basit" işlerin bir uzantısı olarak görülmekte (Gün, 2010: 65), çalışma yaşamında ücretli olarak yer alma ya da sokakta çalışma, aileye parasal bir katkı sağladığı için genel kabul görmektedir (Şişman, 2004: 5). Hatta çocukların çalışmaları yönünde toplumsal bir baskının varlığından bile söz edilebilir (Karaman ve Özçalık, 2007: 33).

Ayrıca kültürel yeni bir etkenden de söz edilmelidir; artan tüketim arzusu. "Modern" toplumlarda yaygınlaşan kitle iletişim olanakları, özellikle televizyon ve reklâmlar tüketim arzusunu kamçulamakta, sonucunda ise "yoksulluğa tahammül" anlayışının yerini, "daha fazla ve şimdi tüketme" arzusu almaktadır. Bu durumda hem çocukların hem yetişkinlerin fazla seçici olmadıkları, daha çok ve çabuk para kazandırıcı işlere yöneldikleri, bu çerçevede de yoksul olmamalarına rağmen ailelerin çocuklarını sokakta çalıştırdıkları görülebilmektedir (Karaman ve Özçalık, 2007: 34).

Diğer taraftan ülkemizde özellikle de kırsal alandan gelen muhafazakâr ailelerde kadınların çalışma yaşamında yer alışı genellikle kabul edilemez olduğundan baba ile birlikte öncelikle erkek çocukların ama gereksinim duyulursa da ergen olmamış kız çocukların çalışması öne çıkabilmektedir (Şişman, 2004: 5). Sokakta çalışan çocuklarla ilgili yapılmış çalışmalarda da ailenin yoksul olmasına rağmen annelerin yaklaşık olarak %90'ının ekonomik bir faaliyet içinde yer almadığı bulunmuştur (Şişman, 2004: 51; Gün, 2010: 84-85).

Belirli yörelerde ve ailelerde ise, çocukların kendi büyüklerinin izinden gitmeleri gibi bir gelenek vardır. Bir ailenin örneğin deri tabaklama gibi bir işte çalışma geleneği varsa, bu ailenin çocuklarının da aynı tehlikeli sürece girme olasılığı yüksektir. Çocuklardan sürekli olarak ailenin diğer üyelerine yardım etmeleri istenir. Bu durum, inşaat işlerinde, evde yapılan işlerde ve ücretin parça başı ödendiği diğer işlerde yaygın olarak gözlenir (Şişman, 2004: 6).

Sonuç olarak, çocuk emeğinin kullanımı yasalar ile tümüyle yasaklanmış olsa bile, çocukların çalışması kültürel anlamda kabul edilebilir bulunduğu sürece, bir başka ifadeyle tutumlarda önemli bir değişim sağlanmadığı sürece değişiklik gerçekleştirilebilmenin mümkün gözükmediği belirtilmelidir.

Elbette yukarıdaki tüm söylenenler çocukların çalışmasının nedenidir. Çocukların aileleri veya işverenler tarafından çalıştırılmasının ise, çocukların yetişkinlere oranla daha az sorun çıkarmaları; işten kaytarmamaları; yeknesak, sıkıcı işleri şikâyet etmeden yapmaları; baskıya karşı örgütlenme olasılıklarının daha az olması; daha uysal, kolay yönetilebilir olmaları; çocuk emeğinin daha ucuz olması ve çocukların özel becerilerin varlığından kaynaklandığı genel olarak iddia edilmektedir (UNICEF, 1997: 27; ILO, 2001: 26-28; Rende ve Erkin, 2005: 42; Günöz, 2007: 21-22; Tartanoğlu, 2010: 144). Örneğin el yapımı süs eşyaları, geleneksel dokuma ve örgü ürünleri üretiminde çocukların daha başarılı olmaları nedeniyle tercih edildiği düşünülmektedir (Tor, 2010: 33). Sokakta çalışan çocukların da -özellikle sakız, çiçek,

mendil vb. maddeleri satanlar ile tartıcılık yapan çocukların- bizce insanların duygularına hitap ederek para kazandığı bu nedenle de çocuk olmanın avantajını kullandığı söylenilebilir. Örneğin sokakta sakız satan bir çocuk büyük ihtimalle aynı işi yapan bir yetişkin erkekten daha fazla para kazanacaktır. Benzer bir biçimde dilencilik yapan bir kadının kucağında bir bebek ile dilenmesi durumunda daha fazla para kazanacağı tahmin edilebilir. ILO ise çocukların özel becerilerinin varlığını -küçük ve becerikli parmaklar savı- çok doğru olmadığını belirtmektedir. ILO'ya göre çocukların yaptığı işlerde yetişkinlerden daha becerikli olduğunu söylemek güçtür (ILO, 2001: 27). Ancak ILO'nun bu tespiti üretim alanı ile ilgilidir. Eğer sokakta bir çalışma söz konusu ise şüphesiz çocuklar yetişkinlerden daha avantajlı olacaklardır. Elde edilen gelir nedeniyle de ailelerin çocuklarını çalışmaya yönlendirmeleri bu anlamda daha olasıdır.

5. ÇOCUKLARIN KORUNMASI GEREĞİ

5.1. Çocukların Çalışma Yaşamında Yer Almasının Oluşturabileceği Sakıncalar

İnsan ömrü en belirgin biçimiyle, çocukluk, gençlik, yetişkinlik ve yaşlılık evrelerinden oluşur. Her evrenin kendine özgü süreçleri bulunmaktadır. Çocukluk evresinde oyun oynamak, eğitim almak, yetişkinlikte ise çalışmak asıl süreçlerdir. Ancak birçok çocuk, bir üretim faktörü olarak yetişkinlik evresinde dâhil olması gereken üretim sürecine, çocukluk evresinde, çocukluk süreçlerini yaşamadan, fiziksel ve düşünsel gelişimlerini tamamlamadan dâhil edilmektedir (Sapancalı, 2002: 18). Oysa çalışma yaşamı genel olarak yetişkin işgücüne göre düzenlenmiştir ve çocuklar, çalışma yaşamının ağır, yorucu, tempolu ve tek düze koşullarından, fiziksel ve düşünsel yönden yeterince gelişmemiş oldukları için her zaman zarar görebilir (Altan 2006: 248).

Çalışan çocuğun fiziksel, bilişsel, duygusal, toplumsal ve ahlaki gelişimi risk altındadır. Fiziksel risklere örnek olarak; beslenme bozukluğu ve uykusuzluğa bağlı boy kısalığı, zayıflık ve buna bağlı olarak sık hastalanma, ağır işlerde çalıştırılma sonucu kas ve iskelet sistemlerinde meydana gelen şekil bozuklukları ve kırılmalar verilebilir. Birkaç yıl süreyle ağır fiziksel güçle yapılan bedensel çalışma, bir çocuğun biyolojik gelişme potansiyelinin yüzde 30'u kadar bir bodurluğa yol açabilir (UNICEF, 1997: 24-25). Başka bir çalışmada da, çalışan çocukların çalışmayan akranlarından 1,5 kilo daha düşük kiloya sahip buldukları ve 3 ila 4,5 cm daha kısa oldukları ortaya konulmuştur (Işık Erol, 2015: 29). Ayrıca gürültü, kirlilik, toz, nem, yetersiz aydınlatma, aşırı sıcak ya da soğuk ortamlarda sürekli olarak bulunmak, çocuklarda görme ve işitme kayıplarına, büyüme geriliklerine, tüberküloz, astım gibi üst solunum yolu hastalıklarına yol açabilir (İlik ve Türkmen, 1994: 7; Bulut, 1997: 62-63; UNICEF, 1997: 24-25).

Dış görünüme çok önem verilen bir dönem olan ergenlik döneminde çocukta oluşabilecek gelişme gerilikleri, çocuğun duygusal gelişimini de olumsuz etkileyecektir. Bedensel ve sosyal olarak akranlarının yaptığı şeyleri yapamamak çocuğun ruh sağlığını bozabilecek, aşağılık duygusuna kapılmasına neden olabilecektir (Bulut, 1997: 62-63).

Zihinsel uyarıcılar bakımından sınırlı ve sağlıksız bir çevrenin, tekdüze, rutin işlerin yeni şeylerin öğrenmesini engellediği durumlarda, çocuğun bilişsel gelişiminin de zarar göreceği söylenilebilir (Bulut, 1997: 63; Senemoğlu, 1997: 33). Çalışmaya ve diğer etkinliklere ayırdıkları süreler toplandığında, çalışan çocukların genellikle eğitime ve oyun oynamaya zaman bulamadıkları ya da çok az zaman ayırabildikleri görülmektedir. Bu anlamda çocuklar özellikle bilişsel gelişimleri açısından çok önemli sayılan eğitim ve oyundan mahrum kalmaktadırlar. Yaptıkları işlerde ise, ne yaratıcılığa ne de hayallere yer vardır ve kişiliklerinde temel oluşturacak bu boyut eksik kalmaktadır (Sapancalı, 2002: 18). Tüm öğrenmelerin temelini teşkil eden "anadilini etkili olarak kullanma", "okuduğunu anlama" gibi yeterlilikler bakımından sınırlı kalan çocuğun gelecekteki öğrenmelerinde başarısız olma olasılığı da yüksek olacaktır (Senemoğlu, 1997: 33).

Sokakta çalışma gibi bazı işlerin nitelikleri ve yürütüm koşulları nedeniyle, çocukların aile çatısı ve koruması altından çıkıp uzaklaşması da uygun değildir. Böyle bir durum çocukların gelişimlerini olumsuz yönde etkileyebilir (Altan, 2006: 297) hatta yaşamını bile tehdit edebilir (UNICEF, 1997: 40). Erbay'da (2013: 163) sokakta çalışmayı, çocuk emeği türlerinin en tehlikelisi olarak nitelendirmekte, sokakları; fiziksel, duygusal, cinsel istismarların yaşanabildiği korumasız ve riskli bölgeler olarak tanımlamaktadır. Zira sokakta sadece çalışan, gece olunca evlerine, ailelerinin yanına dönen çocuklar için bile genellikle riskli ve şiddet doludur; sağlıksız ve adaletsizdir. Sokakta çalışan pek çok çocuk kimi zaman yetişkinler kimi zamanda yaşlıları tarafından sömürülmekte ve kandırılmakta, uzun saatler boyunca çalışmak durumunda kalmaktadır. Pek çoğu yetersiz ve dengesiz beslenmekte, ilerleyen yaşlarda astım, bronşit, tüberküloz gibi hastalıklara yakalanmaktadır (UNICEF, 1997: 41; Işık Erol, 2015: 29). Yaşından daha büyük tavır ve davranışlar içinde olmalarına ve açığöz sokak çocuğu imajının getirebileceği abartılmış özgüvenin yüzeysel havasına karşın, bu çocuklarda öz saygı genellikle düşüktür. Hava sıcaklığı veya üşmesi de (mevsimsel şartlar) başka birçok rahatsızlığa neden olmaktadır. Güneş çarpması, zatürre, grip ve sıtma gibi rahatsızlıklar bu çerçevede örnek olarak verilebilir (UNICEF, 1997: 41).

Sokakta atık madde toplama işinde çalışan çocuklar da son derece sağlıksız, tehlikeli, alçaltıcı ve öz saygı açısından yıkıcı koşullarda bulunmaktadır. Sokaklardan, çöplüklerden, kağıt, plastik, teneke ve başka atık metaller toplayan, sonrada bunları satan bu çocuklarda sıklıkla ülser, tetanos, uyuz gibi çeşitli hastalıklar görülmektedir. Paslanmış demir parçaları, çöplerin içindeki kırık şişe ve camlar nedeniyle elleri, ayakları kesilmekte, çoğu zaman bu kesikler uygun hijyenik koşullar sağlanmadığından iltihap toplamaktadır. Elleriyle ya da sırtlarında ağır yük taşımaları, bu çocukların boylarını, kilolarını, güçlerini ve dayanıklılıklarını olumsuz yönde etkilemektedir. Bütün bunlar dışında, atık yiyeceklerle beslenmeleri durumunda zehirlenmelerle karşılaştıkları da bilinmektedir. Üstelik atık madde toplamayla geçen zamanın daha iyi bir gelecek için vadedebileceği bir şey de yoktur (UNICEF, 1997: 41-42).

Sokaklarda çalışan ve sokaklarda yaşayan, bu anlamda "sokak çocuğu" olarak tanımladığımız çocuklar ise kaçınılmaz bir biçimde hırsızlık, uyuşturucu ticareti gibi yasadışı işlere bulaşmakta, sigara, bali, tiner kullanımı gibi kötü alışkanlıklara sürüklenmektedir (Kızmaz, 2010: 276; Dinç vd., 2014: 21). Bu çocukların içinde bulunduğu alt kültürün belirgin özelliği ise, saldırganlık ve istismardır. Sonuçlar ise bu çocukları çok tehlikeli bir yaşama sürüklemektedir (UNICEF, 1997: 41).

Diğer yandan unutulmamalıdır ki kişiliğin şekillendiği bu dönemde, çocuğun yaşamış olduğu deneyimler, belleğinde biriken anılar ya da hayata dair oluşan koşullanmalar, aynı zamanda onun yetişkin yaşlarına da yön verir (Özalpuk, 2006: 141). Örneğin sokakta çalışan bir çocuğun kamu otoritesini temsil eden zabıta veya polis ile bir çatışma içine girmesi ya da karşılaşacağı olumsuz bir durumda güvenlik güçleri tarafından yeteri ve gereğince korunmadığı algısının oluşması yetişkinlikte devlet ile ilişkisini oldukça olumsuz etkileyecektir. Ayrıca zorunlu temel eğitimini alamayan, alsa bile iyi ve kaliteli bir eğitime sahip olamayan, okul dışındaki vakitlerini iyi değerlendiremeyen çocukların suça sürüklenme bakımından risk grubuna girdiği bilinen bir gerçektir (Aydın ve Gündüz, 2010: 14).

Tüm sıralanan olumsuzluklarına karşın bugün, milyonlarca çocuk, fiziksel, düşünsel, eğitsel, sosyal, duygusal ve kültürel gelişimlerine zarar veren ve ulusal yasalarla, uluslararası standartlara aykırı koşullarda çalışmaktadır (Sapançalı, 2002: 18).

Çocukların erken yaşlarda çalışma yaşamına girmeleri, ekonomik yönden de verimli değildir. Çünkü eğitim ve öğretimlerinin kesintiye uğraması nedeniyle çocuklar yetişkin olduklarında iş yaşamında çoğu kez vasıfsız işgücü olarak istihdam edilecektir. Oysa tüm dünyada kalifiye işgücüne duyulan ihtiyaç artarken, kalifiye olması engellenmiş çocuklar ülke kaynaklarından israfı anlamına gelmektedir (Altan, 2006: 297). Bu anlamda kısa vadede çocuk emeğinden

yararlanan aileler, kişiler, işletmeler ve ülkelerin elde edecekleri küçük faydalar ve avantajlar, uzun vadede büyük toplumsal maliyetlere neden olacak (Sapançalı, 2002: 30; Serter, 1997: 20), böyle bir durumdan ekonominin ve sosyal refahın gelişmesi de olumsuz yönde etkilenecektir (Altan, 2006: 297). Bu şekilde bir kısır döngü oluşarak yoksulluk ve çocukların ekonomik faaliyetlerde yer alması olgusu nesilden nesile aktarılacaktır (Galli, 2001: 11; Karaman ve Özçalık, 2007: 38). Konu bir alt başlıkta, tarihsel gelişim çerçevesinde ve daha ayrıntılı biçimde incelenecektir.

5.2. Konunun Makro Ekonomik Açıdan Değerlendirilmesi

Çocukların tüm dünyada ve hemen her dönemde, ekonomik yaşam içinde yer aldığı söylenebilir. Ancak çocuk emeğinin ekonomik faaliyetlerde özellikle de ücretli olarak ve yaygın biçimde kullanılması olgusu, Sanayi Devrimi ile ortaya çıkmıştır. Sanayi kapitalizminin gelişmesi ve aile temelinde örgütlenmiş olan üretim sistemlerinin çözülmesi ile hane halkı üyelerinin bireyler olarak emeklerini satmak zorunda kalmaları sürecinde çocuklar pazarda talep edilen ucuz işgücü olarak aileleri için bir nakit kaynağı olmuşlardır (Sapançalı, 2002: 18). Denilebilir ki çocuklar, Sanayi Devrimi'nin özellikle ilk dönemlerinde tarihin hiçbir döneminde olmadığı ölçüde ağır şartlar altında çalışmak durumunda kalmış, çocuk emeği alabildiğine sömürülmüştür. Bu dönemde, saatlerce yol yürüyerek işe giden 4-5 yaşındaki çocukların tekstil fabrikalarında "bobin taşıma" işlerinde, 6-7 yaşındaki çocukların "iplik bağlama" işlerinde ve maden ocaklarında yetişkin işgücünün giremediği dehlizlerde çalıştıkları görülür (Demir, 2012: 548). Kamuoyu ise ikiye bölünmüştür. Bazı çevreler, fabrikayı çocukları sokaktan kurtaran ve yetişkinliğe geçişlerini sağlayan önemli bir sosyalleşme süreci olarak kabul etmekte hatta çocuk emeğini sınırlama veya yasaklama girişimlerini "çocuğun öğle yemeğini çalma" olarak nitelendirmektedir. Başkaları ise çocuğun fiziksel ve düşünsel gelişimini olumsuz yönde etkilediği gerekçesiyle çalışmalarına karşı çıkarak, çocukların asıl yerlerinin okul olduğu görüşünü savunmuşlardır. Zaman içinde ikinci görüş hâkim olmuş ve gelişmiş ülkeler çocukların ekonomik faaliyetlerde yer alması, çalışması sorununu; görelî yüksek ekonomik gelişme ve refah, uzun eğitim süreleri, yasal düzenlemeler ve denetim ile önemli ölçüde çözerken, bu sorun az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelere transfer edilmiştir (Sapançalı, 2002: 19; Özdemir ve Yücesan Özdemir, 2005: 8-9; Demir, 2012: 547).

1970'li yılların ortalarından itibaren ise küreselleşme ile ortaya çıkan rekabet ortamı sonucunda serbest piyasa ekonomilerine eklenmek zorunda kalan dünya ülkeleri, gelişmiş ülkelerin merkezde olduğu bir ekonomik çembere dâhil olmak zorunda kalmışlardır (Küçükkalay vd., 2000: 104). Bu süreçte işgücü piyasasını ve dolayısıyla çocuk istihdamını doğrudan etkileyen dinamikler, artan rekabet ve üretimin değişen yapısı, enformel üretim ve artan küresel yoksulluk çerçevesinde ele alınabilir (Sapançalı, 2002: 20).

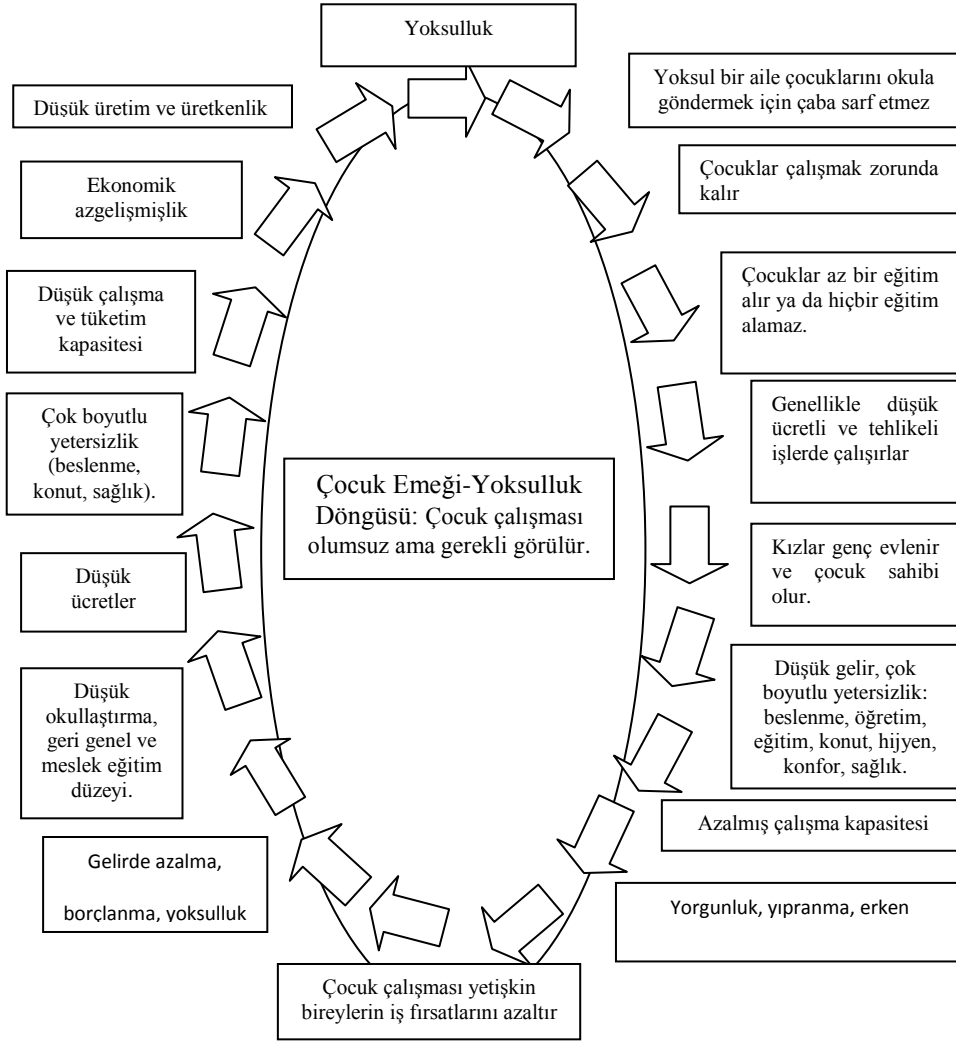
Serbest piyasa ekonomisinde ayakta kalabilmenin, rekabet edebilmenin yöntemlerinden birisi olarak gösterilen ucuz işgücü maliyeti, bu çerçevede ucuz kadın ve çocuk emeği kullanılmasının zaruri olduğu argümanı, çalışma yaşamının enformelleşmesi sonucunu doğurmuş, yoksul haneler tüm bireylerini ekonomiye dâhil etmek zorunda kalmıştır (Küçükkalay vd., 2000: 104; Özdemir ve Yücesan Özdemir, 2005: 11).

Elbette refah ile üretim artışı arasında doğrusal ilişki olduğunu ifade eden iktisat teorisi çerçevesinde üretim artışı sağlayabilmek için çocuk istihdamına yönelme, az gelişmiş ülkelerin uygulayabileceği pratik çözümlerden birisi olarak kabul edilebilir. Çocuk istihdamının üretimi arttıracaklarını, dış ticarete maliyet avantajı sağlayacağını müteşebbislerin kâr marjlarını iyileştireceğini ve teknik anlamda bağımlılık oranını düşüreceğini düşünebiliriz. Ancak bu durum insan onuru, hak ve özgürlükler ile adalet açısından iki yüzyıl öncesine bir geri dönüşü ifade edecektir (Küçükkalay vd., 2000: 104).

Bu sürecin tehlikeli bir diğer yanı ise çocukların kimi zaman “işgücü” ve “beşeri sermaye” olarak değerlendirilmesidir. Oysa bizim de katıldığımız görüşe göre çocuklar ancak kendilerine eğitim verilerek gerekli uzmanlıkları kazandıktan ve belirli bir yaşa geldikten sonra belki beşeri sermaye olarak değerlendirilebilir (Küçükkalay vd., 2000: 104).

Aşağıdaki Şekil 1’den de izlenebileceği gibi çocuk çalışmasının ekonomik etkisi, düşük beşeri sermaye birikimi, olumsuz sağlık koşulları, düşük yatırım ve teknolojik gelişim, gelir adaletsizliği, kötü yaşam koşulları, yoksulluk, cehalet ve işsizlik olarak karşımıza çıkar (Galli, 2001: 6; Sharma vd., 2004).

Şekil 1: Çocuk Çalışmasının Ekonomik Etkisi*

Sonuç olarak çocuk çalışmasının kısa vadede hane halkı gelirini artırıcı bir etkisi bulunurken uzun vadede ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin olumsuz olacağı söylenmelidir (Galli, 2001: 12). Kaldı ki ev tabanlı üretim, tarımsal faaliyetler ve çırak statüsünde çalışma öğretici olabilir ve çocuğu geleceğe hazırlayabilirken (Galli, 2001: 27), sokakta çalışan çocuklar açısından böyle bir durum da söz konusu olmayacaktır.

6. ÇALIŞMA YAŞAMINDAKİ ÇOCUKLARIN KORUNMASINI ÖNGÖREN SOSYAL POLİTİKALARIN ULUSAL VE ULUSLARARASI DAYANAKLARI

Anayasamızın 50.maddesi “Kimse, yaşına, cinsiyetine ve gücüne uymayan işlerde çalıştırılmaz. Küçükler ve kadınlar ile bedenî ve ruhî yetersizliği olanlar çalışma şartları

* Sharma vd., 2004 ve Derrien, 1994, s.92’den yararlanarak hazırlanmıştır.

bakımından özel olarak korunurlar...” diyerek çocukların korunmasını anayasal bir zorunluluk olarak düzenlemiştir. 12 Eylül 2010 tarihinde 10. Madde’ye yapılan eklemeye “Çocuklar, yaşlılar, ...için alınacak tedbirler eşitlik ilkesine aykırı sayılmaz” denilmektedir. Yine 2010 yılındaki referandum ile 41. Maddeye eklenen bir fıkrada “Devlet, her türlü istismara ve şiddete karşı çocukları koruyucu tedbirleri alır” denmekte, çocukların korunması yükümlülüğü devlet açısından genişletilmektedir.

1989 tarihinde onaya açılan ve en yaygın uluslararası kabul gören insan hakları belgesi durumundaki Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesi birinci maddesinde kimin çocuk sayılacağına değindikten sonra çocuğun özellikle de çalışan çocuğun gerek bedensel gerek düşünsel bakımdan korunmasını amaçlayan düzenlemelere yer vermiştir.

Türkiye tarafından 1995 yılında onaylanan Sözleşme, “çocuğa uygulanabilecek olan kanuna göre daha erken yaşta reşit olma durumu hariç, onsekiz yaşına kadar her insan çocuk sayılır” demektedir. Ayrıca hiçbir ayırım gözetmeksizin her çocuğun; eğitim hakkı bulunduğunu ve ilköğretimin zorunlu ve parasız gerçekleştirilmesi gerektiğini (madde 28), dinlenme, boş zaman değerlendirme, oyun oynama ve yaşına uygun (eğlence) etkinliklerinde bulunma hakkının bulunduğunu (madde 31) belirtmektedir. Oyun oynama hakkının Sözleşmede yer almış olmasının temel nedeni, çocukluk yıllarının yetişkinlik dönemine hazırlık için yalnızca bir eğitim dönemi olmadığı gerçeğinin vurgulanmak istenmesidir (Altan vd., 2011: 128-129). Sözleşmenin 32. maddesi ise çocukların ekonomik sömürüye karşı korunma hakkını düzenlemektedir. 32. madde uyarınca, taraf devletler, çocuğun, eğitimine zarar verecek, sağlığı veya bedensel, zihinsel, ruhsal, ahlaksal gelişimini olumsuz yönde etkileyecek bir işte çalıştırılmaya karşı korunma hakkını kabul ederler ve bu amaçla özellikle şu önlemleri alırlar:

- ✓ İşe kabul için bir ya da birden çok asgari yaş sınırı tespit ederler.
- ✓ Çalışmanın saat olarak süresi ve koşullarına ilişkin uygun düzenlemeleri yaparlar.
- ✓ Bu maddenin etkili bir biçimde uygulanmasını sağlamak için ceza veya başka uygun yaptırımlar öngörürler.

ILO’nun 138 sayılı İstihdama Kabulde Asgari Yaşa İlişkin Sözleşmesi ve 182 sayılı Kötü Şartlardaki Çocuk İşçiliğinin Yasaklanması ve Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Acil Önlemler Sözleşmesi ise çocuk istihdamı konusundaki en önemli uluslararası belgelerdir ve Türkiye tarafından onaylandıkları için bağlayıcıdır. 138 sayılı Sözleşme ilke olarak 15 yaş altındaki çocukların çalışmasını yasaklarken, 182 sayılı Sözleşme 18 yaşın altındaki herkesi “çocuk” olarak kabul etmiş ve çocuk emeğinin “en kötü biçimleri” nin yasaklanması ve ortadan kaldırılması amacına yönelmiştir.

“En kötü biçimler” kölelik ve zorla çalıştırmadan, çocukların yasa dışı işlerde kullanılmalarına, çocukların sağlığı, güvenliği ve ahlakı açısından zararlı işlere dek geniş bir alana yayılmaktadır (ilo.org). Çocuk emeğinin bu en kötü biçimleri ILO’nun 182 sayılı sözleşmesinin 3.maddesinde sıralanmıştır.

Bu Sözleşmenin amaçları bakımından “en kötü biçimlerdeki çocuk çalışması” (worst forms of child labour) ifadesi;

- ✓ Çocukların alım-satımı ve ticareti, borç karşılığı veya bağımlı olarak çalıştırılması ve askeri çatışmalarda çocukların zorla ya da zorunlu tutularak kullanılmasını da içerecek şekilde zorla ya da mecburî çalıştırılmaları gibi kölelik ve kölelik benzeri uygulamaların tüm biçimlerini;
- ✓ Çocuğun fahişelikte, pornografik yayınların üretiminde veya pornografik gösterilerde kullanılmasını, bunlar için tedarikini ya da sunumunu;
- ✓ Çocuğun özellikle ilgili uluslararası anlaşmalarda belirtilen uyuşturucu maddelerin üretimi ve ticareti gibi yasal olmayan faaliyetlerde kullanılmasını, bunlar için tedarikini ya da sunumunu;

- ✓ Doğası veya gerçekleştirildiği koşullar itibariyle çocukların sağlık, güvenlik veya ahlaki gelişimleri açısından zararlı olan işi kapsar.

Görüldüğü üzere sokakta çalışma ILO tarafından en kötü biçimlerdeki çocuk çalışması türleri arasında açık olarak sayılmamıştır. Ancak “doğası veya gerçekleştirildiği koşullar itibariyle çocukların sağlık, güvenlik veya ahlaki gelişimleri açısından zararlı olan işler” ülkeler özelinde yorumlanmaktadır. Bu çerçevede “sokakta çalışan çocukların” içinde bulunduğu tehlikeli ve zararlı koşullar ile istismara daha müsait alanlara kayma ihtimallerinin yüksekliği, sokakta çalışmanın tüm dünyada en kötü biçimlerdeki çocuk çalışması türlerine dâhil edilmesi yönünde bir eğilimi ortaya çıkarmıştır. Türkiye özelinde ise çocuk emeğinin en kötü biçimleri sokakta çalışma, küçük ve orta ölçekli işletmelerde ağır ve tehlikeli işlerde çalışma, tarımda aile işleri dışında ücret karşılığı gezici ve geçici tarım işlerinde çalışma olarak belirlenmiştir (UNICEF, 2012: 38-39).

Diğer yandan ILO’nun 19 Haziran 1998 tarihinde kabul ettiği Çalışmaya İlişkin Temel Haklar ve İlkeler Bildirgesi’ne göre ILO’ya üye olan bütün ülkeler, ayrıca onaylamaları gerekmeksizin temel haklara ilişkin dört ilkeye ve bu çerçevede sekiz temel sözleşmeye uymak zorundadır. ILO’ya göre bu temel ilkeler, öteki bireysel ve toplu hakları korumak ve geliştirmek hedefi açısından kaçınılmazdır. Eş değışle diğer hakların tümü temel kabul edilen bu ilkelere bağlıdır. Sendikalaşma özgürlüğü ve toplu pazarlık hakkının etkin biçimde tanınması; zorla ya da zorunlu çalıştırmanın tüm biçimlerinin ortadan kaldırılması; çocuk emeğine etkin biçimde son verilmesi; istihdamda ve meslekte ayrımcılığın ortadan kaldırılması.

Bildirge’nin kapsamına giren sekiz temel sözleşmeden (çekirdek sözleşmeler) ikisi ise yukarıda ele alınan ve çocuklarla ilgili 138 ve 182 sayılı sözleşmelerdir. Sıralanan temel ilkeler ve sözleşmelere ilişkin tüm üye ülkeler, saygı gösterme, bu ilkeleri geliştirme ve gerçekleştirmekle yükümlülüğü altındadır. Bu yükümlülük aynı zamanda ILO Anayasası’nın gereğidir. Zira sözünü ettiğimiz Bildirge ILO Anayasası’nın eki durumundadır ve tüm üye ülkelerin en azından üye oldukları bir kuruluşun anayasasını benimsemek gibi bir ahlaki sorumluluğu bulunur.

Sonuç olarak yukarıda özetlenerek sıralanan temel insan hakları belgeleri gereğince, 15 yaşını tamamlamamış çocukların tümü ile çalışma yaşamının dışında bırakılması gerekir. 15-17 yaş grubundaki çocukların ise, çok sınırlı olarak, eğitimlerini zarar vermeyecek işlerde hatta mümkün olduğunca eğitimlerini destekleyecek şekilde, çalışma yaşamının çok dar bir alanında ve özel olarak korunması koşuluyla yer alabilmesi gerekir. Bu bağlamda karşılaşılabilecek olumsuzluklar ve sokak çocuğı örneğinde olduğu gibi çocukların istismara çok daha müsait alanlara kayma ihtimali değerlendirilerek her koşulda çocukların sokakların dışında tutulması gereklidir.

7. SONUÇ

Çocukların çalışma yaşamından ivedikle uzaklaştırılıp, çocukluklarını yaşamaları ve eğitimlerini sürdürmeleri temel amaçtır. Ancak çocukların çalışmasını zorunlu kılan ve kısaca açıklamaya çalıştığımız yoksulluk vb. yapısal sorunlar giderilmeksizin sorunun çözülebilmesi güç görünmektedir.

Çocukların genel olarak yoksulluk nedeniyle ve aile gelirine katkıda bulunmak maksadıyla çalıştıkları bilinmektedir. Bu nedenle, ailelerin gelir düzeylerini yükseltecek ekonomik önlemler alınmalı, aileler yoksulluktan kurtarılmalıdır. Şartlı Nakit Transferi gibi ülkemizde sınırlı uygulama olanağı bulan doğrudan gelir transferi programları geliştirilmeli ya da asgari gelir güvencesi gibi uygulamalarla yoksullukla etkin mücadele yöntemleri kullanılmalıdır. Özellikle kadınların üretim süreçlerine katkıda bulunmalarını ve böylece gelir elde etmelerini sağlayacak projeler geliştirilmeli ve desteklenmelidir. Bu çerçevede karşılanabilir çocuk

bakım hizmetlerinin sağlanması, kadınların beceri ve eğitim düzeylerinin yükseltilmesi gibi uygulamalar çocuk emeği kullanımını azaltabilir.

Diğer yandan çocuklara yönelik politikalar bütüncül bir bakış açısıyla ele alınmalı, çocuklar, aileleri ve eğitim sistemi birlikte değerlendirilmelidir. Unutulmamalıdır ki eğitim ve okul, çalışan çocuk sorununu sona erdirmeye en etkili araçtır. Örneğin 1990'lerden itibaren çalışan çocuk sayısındaki düşüşün en önemli nedenlerinden birisi zorunlu ilköğretim uygulamasında yapılan değişikliklerdir. Bilindiği gibi 1997 yılından itibaren zorunlu eğitim 5 yıldan 8 yıla çıkarılmıştır. Bu çerçevede 2012 yılından itibaren zorunlu eğitim süresinin 12 yıla çıkarılması olumlu karşılanmalıdır. Ancak 1739 sayılı Milli Eğitim Temel Kanunu'nun 30.03.2012 tarihinde değiştirilen 26. maddesine göre 12 yıla çıkarılan zorunlu eğitimin son 4 yılı örgün eğitim kurumu dışında geçirilebilecektir. Bu nedenle 12 yıllık zorunlu eğitim uygulamasının çalışan çocuk sayısını ne ölçüde etkileyeceği tam olarak belirli değildir. Şu ana kadar TÜİK çalışan çocuklar istatistiklerine yansıyan tablodan okula devam etmeyen çocukların sayısının azaldığı görülse de okula gitmeyen çocuklar arasında ekonomik faaliyetler içinde yer alanların ve ev işlerinde çalışanların arttığı, okula devam ederken ekonomik faaliyetlerde bulunanların sayısının da yükseldiği tespiti yapılabilir. Ayrıca mevcut uygulamada 8'inci sınıftan mezun olup 9'uncu sınıfa zorunlu kayıt olması gerekirken kaydını yaptırmayan öğrencilerin sayısı onbinlerle ifade edilmekte, 8'inci sınıfı tamamlamamış buna karşın çalışan çocuklarda ise okula kayıt açısından sıkıntı az olsa da okula devamda önemli sorunlar yaşanmaktadır. Bu anlamda uygulamadaki sıkıntılar süratle giderilmeli hem temel eğitim hem de mesleki eğitim yaygınlaştırılmalıdır.

Eğitimin doğrudan ve dolaylı maliyetleri, yoksul ailelerin de katlanabileceği duruma getirilmeli, eğitimin kalitesi yükseltilmeli ve eğitim gelecekte istihdam olanağı sağlar duruma getirilmelidir. Bu çerçevede Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıfları tarafından 7-18 yaş arası okuyan çocuğu bulunan ailelere yönelik yapılmakta olan Şartlı Eğitim Yardımından yararlanacak ailelerin etkin tespiti yanı sıra yapılan ödemelerin miktarının artırılması da olumlu olacaktır. Kırtasiye vb. okul malzemeleri ücretsiz olarak sağlanabilir, öğle yemekleri ücretsiz verilebilir, burs imkânı sağlanabilir.

Bir başka açıdan, mevcut eğitim sistemimiz performans ödevlerine yaslanmış durumdadır. Eğitim dönemi boyunca çocuklardan belirli bir konu ile ilgili görselleri de içeren araştırmalar yapmaları veya ödevler hazırlamaları istenmektedir. Ancak çalışan çocuklar genellikle toplumun en yoksul ailelerinden geldiği için istenilen ödevler için bilgisayar, yazıcı vb. donanım ile internet vb. bilgiye erişim imkânları çok sınırlıdır. Ayrıca bu çocukların aileleri genel olarak eğitimsizdir ve çocuklarına ödevleri ile ilgili isteseler de yeterince yardımcı olamazlar.

Tüm bu nedenlerle, bir yanıla çocukların sokağın ve iş yaşamının olumsuz etkilerinden korunabilmesi, risklere karşı bilinçlendirilmesi diğer yanıla zorunlu temel eğitimden yararlanmalarını desteklemek üzere Ankara'daki gibi Sokaklarda Çalışan Çocuklar Merkezleri kurulmalı, bu ve benzeri hizmetler belediyelerce yaygınlaştırılmalıdır. Bu merkezlerde periyodik sağlık hizmetleri sağlanabilir, eğitime destek faaliyetleri yürütülebilir, bilgisayar, yazıcı vb. donanım imkânları oluşturulabilir, internet, kütüphane gibi bilgiye erişim imkânları sağlanabilir, etüt uygulamaları ile ev ödevlerinin hazırlanmasına yardımcı olunabilir, ek dersler organize edilebilir. Çocukların zamanlarını faydalı bir biçimde değerlendirebilmelerinin öğretilmesi açısından sportif etkinliklere yer verilebilir, sorgulama, analitik düşünme, yapıcı ilişkiler kurma, bedeni ve kendine zararlı maddelerden ve davranışlardan uzak tutma gibi konularda yaşam becerilerinin kazandırılmasına yönelik eğitimler düzenlenebilir. Şu an sadece bakım tedbiri veya korunma kararı verilen çocuklar için yatılı hizmet veren kuruluşlar durumundaki Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Çocuk ve Gençlik Merkezleri'nin program ve hizmetlerinin gözden geçirilerek güçlendirilmesi durumunda da aynı biçimde işlev yüklenebilmesi mümkündür.

Ayrıca uzun yıllardır gösterilen tüm çabalara karşın çocuk emeğinin sömürülmesi sorununun üstesinden sadece yasaklayıcı yasal düzenlemelerle gelinemeyeceği artık görülmelidir ve bu anlamda çocukların korunması ve çalışma koşullarının iyileştirilmesine yönelik daha güçlü bir çaba gösterilmelidir. Daha açık ifadeyle, çalışan çocukların çalışmasına engel olunamıyorsa, buldukları statüler içinde korunmalarının yolları araştırılmalıdır. Zira sorun çok boyutludur ve başta da vurguladığımız üzere, kısa vadede ortadan kaldırılması güçtür. Gerçek anlamda bir çözüm, sosyal gelişme ve özellikle yoksulluğun azaltılması yanı sıra evrensel eğitime imkân tanıyan sürekli ekonomik büyüme ile mümkün olabilecektir. Elbette asıl hedefin “çocukların emeğinin sömürülmesi olgusuna bütünüyle son vermek” olduğu unutulmamalıdır. ILO’da aynı yaklaşımla yani çocuk emeği sömürüsünün bütünüyle ortadan kaldırılması yolunda “bir ilk adım olarak” çocuk çalışmasının en kötü ve sömürücü biçimleri üzerinde durmaktadır. Bilindiği gibi Örgüt 1991 yılında çocuk emeğine dikkat çekmek amacıyla, “Çocuk İşçiliğinin Sona Erdirilmesi Programı” (IPEC) nı oluşturmuştur. Türkiye ise, başlangıçtan itibaren bu programın içinde yer alan ilk altı ülkeden biridir. Sonuçlar Türkiye’de programın faydalı olduğunu ortaya koymaktadır. Ancak amaç sadece çocuk emeğinin en kötü biçimlerini değil, bütün olarak çocuk emeğinin sömürüsünü sona erdirmek ise, 20 yılı aşkın bir uygulama sonrasında hâlâ alınacak önemli bir mesafenin bulunduğu ve özellikle devlet yöneticilerinin mevcut durumu yansız bir biçimde değerlendirmesi gerektiği de ifade edilmelidir.

Sokakta çalışan çocuklarla ilgili araştırmalar bu çocukların yakın çevrelerde oturduklarını ve aynı okullara gittiklerini göstermektedir. Bu nedenle eğitim sisteminden hangi nedenle kopmuş olursa olsun (yoksulluk, başarısızlık vb.) sorunun çözüm yeri okullar olmalı, sosyal hizmetler okullar aracılığıyla çocuk ve ailesine ulaştırılabilir. Böylece öğretmenler ve diğer öğrencilerin sorunun önlenmesine ilişkin bilinç ve duyarlılığı da artırılabilir ve bir yandan çalışan bir yandan da okula gitmek için çaba gösteren çocukların hayatında önemli değişiklikler oluşturulabilir.

Çocukların çalışma yaşamında yer almasının önemli bir nedeni olan olumsuz kültürel değerlerin değiştirilmesi açısından ise; ebeveynler, din görevlileri, öğretmenler, muhtarlar, aile hekimleri, güvenlik güçleri ve zabıtarlar gibi farklı toplum kesimlerinin ve kanaat önderlerinin bilgilendirilmesi, bilinçlendirilmesi gereklidir. Bu doğrultuda medyanın desteği alınarak, çocukların çalışma yaşamında yer almalarının yol açabileceği olumsuzluklar konusunda toplumun uyarılması ve bir kamuoyu oluşması sağlanabilir. Çözüm doğrultusunda oluşturulacak kamuoyu, geliştirilecek politika ve uygulamaların başarısı açısından da önemli olacaktır. Zira hiçbir sosyal politika, büyük toplum kesimlerinin desteği olmaksızın başarıya ulaşamaz.

Unutulmamalıdır ki “uygarlığın özü, yıkıcı etkilere açık olanın ve geleceğin korunmasıdır”, bu anlamda bizi uygarlığa taşıyacak olan çocuklarımızın korunması doğrultusunda göstereceğimiz çabalardır. Kaynakların sınırlı olduğu bir dünya, sosyal politikalarla kimlerin ya da hangi sosyal grupların, hangi riskler karşısında korunacağı sorunu ise esas olarak bir öncelikler sorunudur. Sonuç olarak tüm olanaklarımızın, geleceğimiz olan ve bu anlamda birinci önceliğimiz olması gereken çocuklarımıza yönlendirilmesi ve bu doğrultuda bir yapı ve anlayışın geliştirilmesi gereklidir.

KAYNAKÇA

Akşit, A.; Karancı, N. & Hoşgör, G. A. (2001). “Turkey Working Street Children in Three Metropolitan Cities: A Rapid Assessment”, International Labour Organization International Programme on the Elimination of Child Labour (IPEC), ILO, Geneva.

Altan, Ö. Z. (2006). Sosyal Politika, Anadolu Üniversitesi Ders Kitapları, Yayın No:8, Eskişehir.

Altan, Ö. Z.; Yener, Ş.; Tonus, Ö. & Uçkan, B. (2011). Uluslararası Çalışma Normları, Anadolu Üniversitesi Ders Kitapları, Yayın No:899, Eskişehir.

Aslantepe, G. (2007). "Çocuk İşçiliği İle Mücadele", Mercek, Ekim, 48-50.

Aydın, H. & Gündüz V. (2010). "Çocuk Güvenliğinin Sağlanmasında Yerel Yönetimlerin Rolü: 'Taş Atan Çocuklar' Sorunu", Türk İdare Dergisi, 82 (468): 9-32.

Aykaç, H. B. (2015). "Hukuksal Açıdan Çocuk ve Genç İşçiliği", Türkiye Barolar Birliği Dergisi, (27) 116: 335-386.

Baştaymaz, T. (1998). "Günümüzde Geleceğimizi Karartan Bir Problem: Çalışan Çocuklar", Mercek, Ekim, 60-66.

Bulut, I. (1997). Psiko-Sosyal Gelişim Sorunları, Sanayi Bölgelerinde Çalışan Çocukların Sorunları, Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu Yayınları.

Çelik, A. (2005). "Dünden Bugüne Çocuk İşçilik", Tes-İş Dergisi, Haziran, 51-57.

Çelik, K. & Yüce, Tar Y. (2016). "Samsun'da Evlere Temizliğe Giden Roman Kadınlar: Enformel Sektörde Çalışma Yükü Nelerden Hafif?", Çalışma ve Toplum, 1: 59-86.

Demir, F. (2012). "Çalışma Hayatında Çocukların Korunması", Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 12 (Özel Sayı): 547-577.

Derrien, J. M. (1994). Çocuk Çalıştırılması İle İlgili Politika Hazırlanması ve İş Denetimi (Çev. H. Başçıl ve B. Piyal), Uluslararası Çalışma Örgütü Ankara Bürosu Yayınları, Ankara.

DİE, (2001). Türkiye'de Çalışan Çocuklar 1999, T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Uluslararası Çalışma Örgütü, Ankara.

Dinç, G.; Altıparmak, S.; Yılmaz, Ö.; Gökben, Y.; Ermertcan, A. T.; Aydın, N. & Özcan, C. (2014). "Çalışan ve Çalışmayan Gençlerde Sigara Kullanımı", Turkish Journal of Public Health, 12 (1): 13-22.

Erbay, E. (2013). "Türkiye'de Çocuk İşçiliğinin Büyük Resmi", Toplum ve Sosyal Hizmet, 24 (1): 157-167.

Erder, S. ve Lordoğlu, K. (1993). Geleneksel Çiraklıktan Çocuk Emeğine: Bir Alan Araştırması, Friedrich Ebert Vakfı Yayını, İstanbul.

Erdut Z. (2007). "Enformel İstihdamın Ekonomik, Sosyal ve Siyasal Etkileri", Çalışma ve Toplum, 1: 53-82.

Galli, R. (2001). "The Economic Impact of Child Labour", Geneva: Decent Work Research Programme, Discussion Papers, ILO.

Grant, J. P. (1990). Dünya Çocuklarının Durumu 1990, Ankara: UNICEF.

Gün, S. (2010). "Yoksulluk Döngüsü Bağlamında Sokakta Çalışan Çocuklar", Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Güngör, M. (2008). "Evrensel Bir Sorun Olarak Çocuk Suçluluğu ve Sokakta Çalışan ve Yaşayan Çocuklar", Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 1 (1): 25-43.

Günöz, M. (2007). "Türkiye'de Çocuk İşçiliği Sorunu ve Çözüm Önerileri", Yayınlanmamış Uzmanlık Tezi, Türkiye İş Kurumu Genel Müdürlüğü.

ILO, International Labour Organization, <http://www.ilo.org/ankara/areas-of-work/child-labour/lang-tr/index.htm> (Erişim Tarihi: 20.11.2015).

ILO, International Labour Organization, <http://www.ilo.org/ipec/facts/lang-en/index.htm> (Erişim Tarihi: 20.11.2015).

ILO, Uluslararası Çalışma Örgütü. (2001). Ankara: Çocuk İşçiliği Bilgilendirme Materyali I. Ünite: Sorun. ILO Uluslararası Eğitim Merkezi, ÇSGB-Çalışma Genel Müdürlüğü Çalışan Çocuklar Bölümü Yayını.

ILO. (2013). "Marking Progress Against Child Labour -Global Estimates and Trends 2000-2012". Geneva: ILO Yayınları, 2013.

Işık, E. S. (2015). "Nedenleri, Sonuçları ve Hukuki Düzenlemeleriyle Türkiye'de Çocuk İşçiliği", Çimento İşveren Dergisi, 29 (5): 18-35.

İlik, B. & Türkmen, Z. (1994). İstanbul Sokaklarında Çalışan Çocuklar Araştırma Projesi Dokümanı, Ankara: UÇÖ Ankara Bürosu Yayını.

İpek, M. (2014). "Kayıtdışı İstihdamda Küresel Etkiler ve Sosyal Örüntüler", Çalışma ve Toplum, 1: 163-185.

Kahramanoğlu, E. (1994). Sanayide Çocuk İşçiliği, Türkiye'de Çocuk İşgücü, Ankara: TİSK Yayın No: 138.

Karaman, B. & Özçalık M. (2007). "Türkiye'de Gelir Dağılımı Eşitsizliğinin Bir Sonucu: Çocuk İşgücü", Yönetim ve Ekonomi, 14 (1): 25-41.

Keyder, Ç. & Üstündağ, N. (2006). "TESEV Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Sosyal ve Ekonomik Öncelikler Raporu Bölüm IV", Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun Kalkınmasında Sosyal Politikalar, İstanbul: TESEV Yayını.

Kızmaz, Z. & Bilgin, R. (2010). "Sokakta Çalışan/Yaşayan Çocuklar ve Suç: Diyarbakır Örneği", Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, 9 (32): 269-311.

Küçükkalay, A. M.; Dulupçu M. A. & Turunç Ö. (2000). "Dünyada ve Türkiye'de Çocuk İşgücü İstihdamının Sorunları ve Önlenmesi", Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 5 (1): 103-118.

Lordoğlu, K. & Etiler, N. (2014). "Batı Karadeniz Bölgesinde Mevsimlik Gezici Tarım İşçiliğinde Çalışan Çocuklar Üzerine Sınırlı Bir Araştırma", Çalışma ve Toplum, 2: 115-134.

Ocakçı, A. (2001). "Türkiye'de Çalışan Çocukların Durumu", Hacettepe Üniversitesi Dergisi, 8 (1): 120-132.

Olgaç, F. B. (1998). "ILO Normları ve Türkiye", Ankara Barosu Dergisi, 2: 74-84.

Özalpuk, B. (2006). "Sokakta Çalışan Çocuklar (Diyarbakır Örneği)", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

Özdemir, A. M. & Yücesan Özdemir G. (2005). "Küresel Kapitalizmde Çocuk Emeginin Ekonomi Politikası, Çocuk İşçilerin "Oyun" Hakkı Var mıdır?", Mesleki Sağlık ve Güvenlik Dergisi (MSG), 6 (23): 8-15.

Özkul, M. & Kanyılmaz, G. (2012). "Yoksulluk ve Enformelleşme Bağlamında Ortaya Çıkan Bir Yaşam Tarzı: Seyyar Satıcılar", Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 17 (1): 27-61.

Özşuca, Ş. T. & Toksöz G. (2003). Sosyal Koruma Yoksunluğu Enformel Sektör ve Küçük İşletmeler, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No: 591, Ankara.

Polat, O. (2008). "Türkiye'de Çocuk Haklarının Durumu", Toplum ve Demokrasi, 2 (2): 149-157.

Rende, S. & Erkin, C. (2005). "Çocuk Emegi: Bizde Ucuz, İsteddiğiniz Kadar Kullanın", Birikim, 192: 40-45.

- Sapançalı, F. (2002). "Küreselleşme Bağlamında Çocuk İstihdamı ve Önlenmesine Yönelik Çabalar", Çimento İşveren Dergisi, 16 (4): 17-30.
- Senemoğlu, N. (1997). Eğitim Sorunları, Sanayi Bölgelerinde Çalışan Çocukların Sorunları, Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu Yayınları.
- Serter, N. (1997). Sosyo-Ekonomik Sorunlar. Sanayi Bölgelerinde Çalışan Çocukların Sorunları, Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu Yayınları.
- Sharma, K.; Sharma, V.; Siddiqui A.; Shah, A.; Varma, B. & Punjabi, K. (2014). Managerial Economics Project: The Existence of Child Labour And It's Impact on Economic Growth. <http://www.slideshare.net/BhaktiVarma/child-labour-and-its-impact-on-economic-growth> (20 Mayıs 2014).
- Şen, B. & Kahraman, F. (2012). "Oyun Hakkının Uzağında Yaşamak: Türkiye'de İçgöç ve Çocuk Emeği", SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, 27: 167-189.
- Şişman, Y. (1999). Ekonomik Faaliyetlerde Enformelleşme ve Türkiye'de Enformel Ekonomik Faaliyetlerde Çalışanlara Yönelik Sosyal Politikalar, Eskişehir'deki Seyyar Satıcılar üzerine Bir Alan Araştırması, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Şişman, Y. (2003). "Sosyal Politika Açısından Türkiye'de Çocuk ve Genç İşgücü", Kamu-İş; İş Hukuku ve İktisat Dergisi, 7 (2): 3-33.
- Şişman, Y. (2004). Sokakta Çalışan Çocukların Yaşam Koşulları ve Gelecek Beklentileri: Sorunlar ve Çözüm Önerilerine Yönelik Eskişehir Örneği, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- T.C. Avrupa Birliği Genel Sekreterliği. (2009). Avrupa Birliği Terimleri Sözlüğü, Matus Basımevi, Ankara.
- Tartanoğlu, Ş. (2010). "Türkiye'de Çocuk Emeğini Okumak: Yazılı Basında Çocuk Emeğinin 30 Yılı", 11. Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Kongresi, TÜRK-İŞ Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu, 8 - 11 Ekim 2009.
- Toksöz, G. & Özsuca, Ş. T. (2002). "Enformel Sektörde İstihdamın ve İşgücünün Özellikleri", İktisat, Ev Eksenli Çalışma Özel Sayısı, 2002 (430): 29-35.
- Tor, H. (2010). "Türkiye'de Çocuk İşçiliğinin Boyutları", Journal of World of Turks/Zeitschrift für die Welt der Türken, 2 (2): 25-42.
- TÜİK, Türkiye İstatistik Kurumu. (2012). Çocuk İşgücü Araştırması.
- TÜİK, Türkiye İstatistik Kurumu. <http://rapory.tuik.gov.tr/05-11-2014-11:15:27-9587309561547488379285483111.html> (Erişim Tarihi: 05.11.2014).
- TÜİK, Türkiye İstatistik Kurumu. <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=13659> (Erişim Tarihi: 29.03.2014).
- Türk-İş Çalışan Çocuklar Bürosu. (1994). Çalışan Çocuklar-Türkiye'de ve Dünya da Çalışan Çocuk Sorunlarına Genel Bakış, Ankara.
- Uluslararası Göç Örgütü. (2009). Göç Terimleri Sözlüğü.
- UNICEF (1997). Dünya Çocuklarının Durumu 1997, Ankara.
- UNICEF (2012). All Children in School By 2015, Global Initiative on Out-Of-School Children, Turkey Country Study, Unesco Institute for Statistics.